

International Journal of Social Sciences

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Ronald Dworkin'in Hukuk Felsefesi Bağlamında Sosyal Liberalizm Yorumu

M. Seçil Yapık¹

Özet

Bu çalışmada hukuk ve siyaset felsefecisi Ronald Dworkin'in hukuk felsefesine yönelik fikirlerinden yola çıkılarak; adalet, eşitlik, özgürlük fikirleri bağlamında liberalizme yönelik düşünceleri ele alınmaktadır. Dört ana bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde; Dworkin'in temel felsefesinin neler olduğu, hukuk felsefesine yönelik katkıları ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde; liberalizmin ne olduğu, tarihsel süreç içinde hangi anlamlarla ifade edildiği ele alınacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde; 'sosyal liberalizm' kavramı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise; Dworkin'in üzerinde çalıştığı, çalışma alanı olarak temel aldığı 'sosyal liberalizm' kavramına yönelik bakış açısı ve 'sosyal liberalizm' kavramına yönelik çalışma alanları ve onun 'eşit ilgi ve saygı hakkı' bağlamında eşitliğe yönelik yaptığı vurgu ile liberalizme etkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ronald Dworkin, Hukuk Felsefesi, Adalet, Eşitlik, Özgürlük, Siyaset, Liberalizm, Sosyal Liberalizm, Eşit İlgi ve Saygı, Sivil İtaatsizlik, Yapılsalçı-Doğal Model, Hukuksal Pozitivizm

Abstract

In this study, based on the ideas of law and political philosopher Ronald Dworkin regarding the philosophy of law; In the context of the ideas of justice, equality and freedom, his thoughts on liberalism are discussed. In the first part of this study, which consists of four main sections; What is Dworkin's basic philosophy, its contributions to the philosophy of law will be discussed. In the second part of the study; what liberalism

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü yüksek lisans öğrencisi, sclmnkseypk@gmail.com

Ronald Dworkin'in Hukuk Felsefesi Bağlamında Sosyal Liberalizm Yorumu

is and what it means in the historical process will be discussed. In the third part of the study; The concept of 'social liberalism' will be emphasized. In the fourth part of the study; The effect of liberalism will be addressed by the perspective of Dworkin on the concept of 'social liberalism', on which he works as a field of study, and his areas of work towards the concept of 'social liberalism' and his emphasis on equality in the context of 'right to respect and respect'.

Keywords: Ronald Dworkin, Philosophy of Law, Justice, Equality, Freedom, Politics, Liberalism, Social Liberalism, Equal Interest and Respect, Civil Disobedience, The Constructivist-Natural Model, Legal Positivism

Giriş

1.Dworkin ve Hukuk Felsefesi

Ronald Dworkin 20. Yüzyılın önemli hukuk felsefecilerinden biri olarak kabul edilmiştir. 1931 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, Massachusetts eyaletinde doğmuştur. Harvard ve Oxford üniversitelerinde hukuk eğitimi almıştır. Kendine özgü bir hukuk anlayışı geliştirmiştir. Pozivist anlayışa yönelik eleştiri niteliğinde yazılar yazmıştır. Batı dünyasında 1970'lerde yaşanan ekonomik kriz ile birlikte gelen sorunlar yeni bir hukuk anlayışının sorgulanmasına sebep olmuştur. Yaşanan kriz ile ihmal edilen hukuk sistemini yeniden ele alarak, hukuk sistemine yeni bir soluk getirmeyi hedeflemiştir. Hukuk felsefesinin yanında siyaset felsefesine yönelik önerilerde bulunmuştur ve bu alanda çalışmalar yapmıştır. Siyaset felsefesine yönelik olarak, insan haklarına yönelik çalışmalar yapmıştır. Özellikle eşitlik, adalet ve özgürlük kavramlarını tekrardan incelemiştir. Adalet ile toplumsal ve bireysel haklar arasındaki bağlantıları tekrardan incelemiştir. Doğal hukuk ile hukuki pozitivizm tartışması adı altında yeni fikirler ortaya çıkarmıştır. (Öktem, 2011:83-84; Demirdal, 2014: 791)

Hukuk kavramı evrensel olarak; kişisel yaşam, özgürlük, mülkiyet hakkı gibi toplum içerisinde toplum ile beraber yaşamak için gerekli tüm kuralları kapsayan ve tüm insanların uymasını zorunlu hale getiren sistem olarak ifade edilmiştir. Hukuk felsefesi ise evrensel hukuk kavramının bilgisine ulaşarak, toplum geneline hukuk kavramını aktarmayı amaçlamıştır. Hukuk felsefesi; hukuk kavramının tarihsel süreç içinde

geldiği noktayı analiz ederek, temel hak ve özgürlüklere yeni bir soluk getirmiştir. (Bayram, 2015: 66)

Dworkin; hukuki önermeleri yorumlayarak, hukuki terimlerin salt anlamlarını kabul etmemiştir. Hukukun betimleyici ve değerlendirici unsurlara sahip olduğunu savunmuştur. Hukukun genel eşitlik, genel etkinlik biçiminde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Hukuk ve etik değerlerin birlikte ele alınması gerektiğini ve adalet kavramının; hukuksal açıdan verilen her kararda temel alınması görüşlerini savunmuştur. (Özkök, 2002:98-106)

2. Liberalizm Nedir?

Liberalizmin; ortaçağ düzeninin çözülmesiyle ortaya çıkan ulus devletlerin yeni arayışlarının, eski düzeni reddederek yeni düzen oluşturma çabalarıyla ortaya çıkan bir anlayış olarak ifade edilmiştir. Liberalizmin dayandığı yeni anlayış fikri, dini bağlamlar değil, bireylerin oluşturduğu ulus devlete bağlı anlayış olarak ifade edilmiştir. Referans olarak dinsel öğeler yerini akıl sistemlerine bırakmıştır. Liberal anlayışa göre sosyo-ekonomik düzen; toprak sahibi olan, feodal sistemdeki hak sahiplerinin hâkimiyetinden alınarak, bireysel temelde eşit haklar olarak dağıtılmasına dayanır (Elma, 2002: 1-8). Ortaçağın yaşattığı hak ihlallerine karşılık liberalizm; bireyin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatını kısıtlayan, sınırlandıran ve bu alanlardaki özgürlüğünü yok eden her türlü anlayışa karşı mücadele etmiştir. Tanrı'nın yerini akıl bilgeliği almıştır. Kilisenin yetkileri yerini gerçek bireylere, feodal ilişkiler ise yerini bir ülkenin vatandaşlığına bırakmıştır. 18. yüzyılda gerçekleşen Amerikan ve Fransız devrimleri ile bunların yayınladıkları insan Hakları Bildirgeleri süreci hızlandırmış, bu anlayış tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Liberalizm de bu dalgaların içinden bir siyasal sistem olarak yükselmiştir. Liberalizm, faşizmin her şeyin ölçüsünü belirleme yetkisini devlete vermesine karşı çıkararak ve toplumu bireyin üstünde bir amaç olarak gören sosyalizmi reddederek bireyi başlı başına bir amaç kabul edip, her türlü düşün ve eylemliliğinin merkezine bireyi ve bireysel etkinliği koymuştur (Çetin, 2002: 79-96). Liberalizm zamanla bir siyasal sistem olarak yükselmiştir.

3. Sosyal Liberalizm Nedir?

Devlet; üretime, paylaşma, mülkiyete ve insanların kendilerine ait mülkü nasıl kullanacağına dair kararlar alır. Bu kararların hepsi mülkiyet şeması olarak adlandırılır. Devletin sorumluluğu ise; mülkiyet şemasına göre tüm insanlara eşit davranmaktır. Devlet sahip olduğu sorumluluk gereğince, her bir vatandaşının hayatını önemsemeli ve ayırım yapmadan herkesi eşit önemde görmelidir. Sosyal liberalizm ise; bireyin temel hakları çerçevesinde sosyal devlet anlayışını hayata geçirmektir. Sosyal liberalizmin eşitlik anlayışına göre insanlar; meşru yollarla edindikleri mülkler üzerinde “doğal” haklara sahiptir. Bu mülkler ise, devlet tarafından kontrol altına alınmalıdır. Devlet, koruma altına aldıkları mülkleri eşitlik temelinde insanlara dağıtmalıdır. Devlet insanlar için üretmeli ve ürettiklerini paylaşmalıdır. Sosyal liberalizmin temeli, insanların refahına dayanır. Her birey mutlak refaha ulaşmalı ve her bireyin mutluluğu esas alınmalıdır. (Dworkin, 2018:370,371)

Sosyal liberalizmin temel felsefesine göre; toplumun iyiliği bireyin özgürlüğü ile uyumlu görülmelidir. Liberalizme göre birey; herhangi bir toplumsal değerden daha çok ahlaki değere sahiptir. Birey olmadan toplumların varlığından söz edilemez. Bireye dayanmayan ve bireysel isteklerden bağımsız her türlü toplumsal durumlar liberalizmi tehdit eder.

Liberalizmde özgürlük negatif özgürlüktür olarak ifade edilmiştir. Negatif özgürlük ise; bireyin dışardan gelen bir zorlama altında kalmaksızın davranabilmesi olarak açıklanmıştır. Bireyin davranışlarına devlet eliyle müdahale edilmediği oranda bireyin özgürlüğünden bahsedilebilir. İnsan dış müdahaleye maruz kalmadığı sürece özgürlük alanına sahiptir. Özgürlüğün temelinde bireylere bir şey sağlanması değil bireyin baskılara maruz kalmasına engel olmak, yer almaktadır. (Yayla, 1992: 149)

Liberalizme göre insan; aklın yönetmeliğine dayanır. Aklın yönetmeliği gerçeklerin açıklanması ile ilgilidir. Gerçeğin bilinmesi ve özgürlük kavramı yakın ilişki içinde ele alınmalıdır. Gerçeğe giden bütün yollar, özgürlük için açık kalmalıdır. Özgürlüklerden bahsedildiğinde, sınırlamaları yok etmek gerekir. Özgürlüğün temel kaynağı insan aklıdır. İnsan aklını baskı altına alacak her şey müdahaledir. Devletler insanların

özgürlüğü için mücadele etmelidir. Devlet bunu sağladığı zaman devlet olma özelliğini taşır. (Sakman, 1988: 37)

4. Dworkin'in Sosyal Liberalizme Bakış Açısı

Dworkin döneminde Amerika'da bireysel haklara yoğun bir şekilde müdahale edilmiştir. Bu müdahale karşısında rahatsız olan Dworkin, toplumsal sorumluluğunu yerine getirmek amacıyla, unutulmuş insan hakları kavramlarını yeniden gözden geçirmenin gerekliliğini savunmuştur. Onun yaşadığı dönemde özellikle; insanlar arasında beyaz ve siyah ayrımcılığı yapılmakta ve beyazlara siyahlardan daha çok hukuki haklar verilmekteydi. Bu da hukuk devleti, adalet, eşitlik gibi kavramların yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. Bireysel haklara önem veren Dworkin, böyle bir ortamda, artık gözden düşmeye başlayan adalet, özgürlük, eşitlik gibi kavramları savunmaya ve bu kavramları, ortaya çıkan yeni koşullara göre yorumlamaya çalışmıştır. Dworkin, özellikle ırk ve renk ayrımcılığı üzerinde yoğunlaşarak felsefesinin odak noktasına adalet kavramını yerleştirmiştir. Adalet kavramını ise, dağıtıcı adalet perspektifinde değerlendirmiştir. O dağıtıcı adaletin önemli sorunlarından biri olan kaynakların dağılımı üzerinde yoğunlaşmıştır. Dworkin, bireylerin direnme veya sivil itaatsizlik haklarına sahip olduklarını iddia etmiştir. Dworkin, bireylerin sadece açık politik kararlar, amaçlar veya açık toplumsal uygulamalar tarafından tanımlanmış ve tesis edilmiş yasal hakları olduğu görüşüne dayanan hukuksal pozitivizm ve onu temel alan uygulamalar ve amaçlar ile bireysel haklar arasındaki uzlaşmazlıktan kaynaklanan bir sorun olduğu anda sivil itaatsizliği tanımlamıştır. Dworkin'e göre, "kural temelli adalet düşüncesi, semantik bir yanlış inançtır adaletin konularına ilişkin uzlaşmama durumunun varlığı, aslında çok fazla paylaşılan amacın olmadığı anlamına gelir." (Dworkin, 1982)

Hukuksal pozitivizm ışığı altında sivil itaatsizlik kavramı; adil ve demokratik olarak adlandırılan sistemlerde meydana gelen haksızlıklara ve adaletsizliklere karşı yasal yollara başvurulmadığı durumlarda, son olarak başvuru, eşitlik ve adalet anlayışını temel alan, şiddeti dışlayan ve yasadışı politik bir eylem olarak tanımlanmıştır. Pozitivist hukuk anlayışını sivil itaatsizlik adı altında tanımlayan Dworkin, sivil itaatsizliği bireysel haklar kategorisine yerleştirmiştir.

Ronald Dworkin'in Hukuk Felsefesi Bağlamında Sosyal Liberalizm Yorumu

Dworkin, bireylerin direnme veya sivil itaatsizlik haklarına sahip olduklarını iddia etmiştir. Söz konusu haklar; bireyleri yapmak istemedikleri fakat zorunluluğunun bireylere dayatıldığı zaman da geçerlidir. Dworkin, hukuksal pozitivizm ve onu temel alan uygulamalar ile bireysel haklar arasındaki uzlaşmazlıktan kaynaklanan sorunlar olduğu anda sivil itaatsizliği tanımlamıştır. Ona göre, kurallara dayalı adalet anlayışı, semantik olarak yanlış bir inançtır. Dworkin; adalet konularına ilişkin uzlaşmazlığın çok fazla paylaşımların olmamasından kaynaklandığını ifade etmiştir. (Dworkin, 1982, s. 571)

Dworkin'in liberal hukuk anlayışı ile birlikte liberal ekonominin gerekliliğinden söz edilmiştir. Bireylerin ve özellikle çalışanların, sosyal adalet anlayışı ile birlikte koruma altına alınması gerektiğini savunmuştur. Sosyal devlet anlayışı, devlet sistemlerine ciddi sorumluluklar yüklemelidir. Devletin sosyal devlet yasalarını düzenlemesi; bireylerin mutluluğu ve haklarını elde etmesi yolunda önemli adımlar atılmasını sağlar. (Öktem&Türkbağ,2009:283-287)

Dworkin, liberalizmi yeniden gözden geçirmiştir. Ona göre bireylerin; meşru devlet egemenliğindeki temel özgürlük haklarına sahip olması gerekir. Bu yaklaşım sosyal liberalizm tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Savunduğu hukuksal pozitivizm, genel refaha yönelik olarak oluşturulan politik veya hukuksal verili kuralların ve yasaların dışında bireylerin başka haklara sahip olduğunu reddettiği tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. Dworkin'e göre hukuksal pozitivizm; kurulmuş politik, hukuksal veya yasal kurumlardan başka herhangi bir yasa yapıcıyı kabul etmez ve bu yanıla zemini ne olursa olsun her türlü moral, psikolojik, politik ifade ve eylemleri dışarıda bırakması gerekir. Hukukun saflaştırılması gerektiğini savunmuştur. Dworkin, yararcılığın baskın karakterinden ve toplumun kolektif amacı düşüncesinden yararlansa da, bireyleri istemediği şeyleri yaptırmaya zorladığında, kolektif amacın bireylerin maruz kalacağı bazı zararları meşrulaştıracak yeterliliğe sahip olmadığını düşünmüştür. Kolektif amacın söz konusu meşruiyet yeterliliğini kaybettiği anda Dworkin, bireyin itaat etmediği yasa, kural veya toplumsal uygulamaların yasallığının denetlenmesi ve yorumlanmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Dahası, böyle bir gerekliliği Dworkin, "kanunun muhalif süreçlerle ve vatandaşlarca deneyimlenerek geliştirilmesi ve test edilmesi" olarak tanımlamıştır. (Dworkin,2007)

Dworkin'in hukuk felsefesi; hukuk düzeninin, bütünlük içerisinde ele alınması gerektiğini içeren bir modeli ifade eder. Var olan demokratik sistemler içerisinde özgürlükçü bir toplum düzeninin benimsenmesi gerektiğini savunur. Böyle bir toplum ile birlikte; liberal ekonomiden ve eşitlik anlayışından bahsedebiliriz. Hukuk sistemlerinin amacının bireylerin mutluluğu olduğunu, bireylerin hak ve özgürlüklerinin iyileştirilmesinden geçtiğini savunur. Kardeşlik kavramı; eşitlik bilincinin de temelini oluşturur. Bu tür bir sorumluluk toplumsal bilinci oluşturacağından, bireylerin birbirlerine olan saygılarının sonucunda, toplumlarda oluşabilecek olası bir kaos ortamı önlenmiş olur. (Champeau, 2005:212)

Dworkin'e göre ise adalet, ahlak ve politik haklara ilişkin doğruyu ya da en iyi teoriyi bulma meselesi olarak açıklanmıştır. Dworkin genel olarak iki adalet modeli tanımlamıştır. Bunlar; doğal model ve yapısal modeldir. Doğal model, insanlar tarafından yaratılmamıştır fakat insanlar tarafından fizik kuralları gibi keşfedilmiştir. Yani var olan adalet ilkelerini insanlar keşfetmişlerdir. Yapısalcı model ise adaleti, “sezgilerini bağımsız ilkelerin varlığının ipuçları olarak değil de, daha çok bir heykeltıraşın bulduğu kemiklere en uygun hayvanı yontması gibi, yapılandırarak genel bir kuramın şart koşulan özellikleri” (Dworkin, 2007) olarak ele almıştır. Yapısalcı modelde somut olaylara göre adalet ilkeleri belirlenir ve uygulanır. Yapısalcı model, doğal model gibi ilkelerin sabit olduğunu kabul etmez. Yapısalcı model daha çok adalet ilkelerinin değişkenliğini savunmaktadır. Yani her toplumsal olaylara göre adalet ilkeleri değişir. Yapısalcı model, doğal modele göre daha toplumsaldır. Çünkü doğal model, sabit ilkelere bağlı, somut olaylardan uzak bir özelliğe sahiptir. Bundan dolayı yapısalcı model, bir toplumun kuramı olabilecek yapıya oldukça uygundur. Yapısalcı model, adalet sorunlarının grupça gözden geçirilmesinde, örneğin hüküm vermede, belli bireylerin olmaktansa bir toplumun kuramı olabilecek bir adalet teorisini geliştirmeye oldukça uygundur. Yani adalet ilkeleri belli bireylerin teorisi değil, toplumun genelinin kabul ettiği ilkelerdir. Bu açıdan Dworkin yapısalcı modeli en iyi adalet teorisi olarak kabul eder. (Dworkin, 2007)

Adaleti haklarla birlikte ele alan Dworkin açısından adalet ilkeleri, dağıtıcı adalet ve sivil özgürlüklerle ilişkilidir. Dağıtıcı adalet ve sivil özgürlüklerle bağlantılı olan adalet ilkelerini Dworkin, tek bir haktan türetmektedir. Bu da ‘eşit ilgi ve saygı’ ilkesidir. Bu durumda gerek adaletin gerekse hakların temeli “eşit ilgi ve saygı” hakkıdır. “Eşit ilgi

Ronald Dworkin'in Hukuk Felsefesi Bağlamında Sosyal Liberalizm Yorumu

ve saygı” hakkı, bir hak olmanın ötesinde her şeye dayanak teşkil eden, her şeyin temelinde yer alan bir haktır. Dworkin adaletin bir görünümü olan dağıtıcı adalet üzerinde yoğunlaşmıştır. Dağıtıcı adaletin sağlanması adına bir tür açık artırma düşüncesini kullanan Dworkin, çeşitli varsayımsal senaryolar üreterek bu senaryoların sonuçlarını analiz etmeye ve hedefe ulaşmaya çalışmıştır. Açık artırmanın yapılma nedeni, kaynak eşitliğini merkeze alan bir sistemin hayata geçirilebilmesi için başlangıçta mevcut kaynakların eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır. Dworkin varsayımsal bir durumdan hareket ederek teorisini temellendirmiştir. (Özkök, 2002:98-106)

Sonuç

Dworkin 20. Yüz yıl hukuk düzenini, hukuk felsefesi adı altında yeniden sorgulamıştır. Sosyal ilişkilerin farklılaşarak çoğalması gibi nedenlerden dolayı hukuk sistemine yeni bir soluk getirmenin gerekliliğini savunmuştur. Toplumdaki eşitsizliği engellemeyi hedeflemiştir. Eşitsizliğe müdahale etmek amacıyla, Amerikan hukuk ve siyaset felsefesine çeşitli adalet teorileri ileri sürmüştür.

Dworkin bir hukuk düzeninin temel direklerinin kurallar değil ilkeler olduğunu savunmuştur. Dworkin'in ilkeleri; kuralların anlam ve uygulamasına hakim olan daha yüksek bir düzenin gerekliliğidir. Dworkin adaleti hak sorununa indirgemiş ve söz konusu hakkın temeline de dağıtıcı adaleti yerleştirmiştir. O insanlar arasında hakkı gerçekleştirmek için yönetimlere adaletin gerçekleştirilmesi yolunda farklı düzenlemeler önermiştir. Dworkin'in amacı avantajlı ve dezavantajlı durumunda olan kişileri eşitlemek olarak açıklanmıştır. Bu amaçla Dworkin, birçok adalet modeli (refah eşitliği, zevk eşitliği, kaynak eşitliği vb.) arasında insanları eşitleyecek olan kaynak eşitliğini yani “sosyal liberalizm”i savunmuştur. Ona göre; insanların tercihlerini ve zevklerini göz önünde bulunduran bir dağıtım adil değildir. Çünkü insanlar farklı zevk ve yetenektedirler. Dolayısıyla insanlar refah açısından eşitlenemez. Ancak insanlar kaynak açısından eşitlenebilir. Dworkin, modern toplumlarda adaletli bir yaşamın kriterlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak Dworkin'in adalet teorisi bir varsayımdan öteye geçmemiştir. Ortaya koyduğu adalet ilkeleri tamamen varsayımsal

bir durumdan hareketle oluşturmuştur. Varsayımsal durum ile modern-somut toplum arasında uçurumlar kabul edilmiştir. Böylece Dworkin'in teorisi her ne kadar eşitlik temelli bir yapıya sahip olsa da ütopyik olmaktan kurtulamamıştır.

Kaynakça

Bayram, Murat. (2015). "*Ronald Dworkin'de Adalet Kavramı*", International Journal of Humanities and Education, 1(1), 65-78.

Champeau, Serge: Ronald Dworkin Profil bio-bibliographique, in *Revue internationale de philosophie* 2005\3, no 233, p.212.

Çetin, Halis. (2002). "*Liberalizmin Tarihsel Kökenleri*". Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(1), 79-96.

Demirdal, M. Balkan. (2014). "*Ronald Dworkin'in Hukuk Teorisi Işığında Yargıçların Rolü*", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVIII, Y. 2014, Sa. 3-4, s. 789-820.

Dworkin, Ronald. (1982). "*Justice as Integrity*", *Critical Inquiry*, Vol. 9, No: 1, September,

Dworkin, Ronald. (2007). "*Hakları Ciddiye Almak*", çev. Ahmet Ulvi Türkbağ, Ankara: Dost Kitabevi.

Dworkin, Ronald. (2018), "*Hukukun Hükümranlığı*" çev. Ertuğrul Uzun, İstanbul: Nora Kitap,370-371.

Elma, Fikret. (2002). "*Liberal Düşünce Geleneğinin Oluşumu ve John Locke*". Journal of Qafkaz University, 1(9), 1-8.

Ronald Dworkin'in Hukuk Felsefesi Bağlamında Sosyal Liberalizm Yorumu

Öktem, Niyazi ve Ahmet Ulvi Türkbağ: “*Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*”, Der Yayıncılık, İstanbul 2009, s.283-287.

Öktem, Niyazi: “*Ronald Dworkin ve Hukuk Felsefesi*”, Anayasa Yargısı 28 (2011), s. 83-96.

Özkök, Gülriz (2002). “*Ronald Dworkin'de Adalet ve Haklar, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 5*”, 98-106.

Rawls, John. (2001). *Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı*. İçinde: Yakup Coşar(Ed.), *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* (s. 54-68). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sakman, Sebahattin (1988) “*Terakki ve Hürriyet*”, Yeni Forum,c. 9, 37.

Yayla, Atilla (1992) “*Liberalizm*”, Turhan Yayınları, Ankara.